2. Mark, G 2025, *Stalist uvahy v epokhu tsyfry. Novatorskyi pohliad na rivnovahu, shchastia ta produktyvnist* [Attention Span: A Groundbreaking Look at Balance, Happiness, and Productivity], Vivat, Kharkiv, 384 p.
3. Audrezet, A. de Kerviler, G & Guidry Moulard, J 2020, 'Authenticity under threat: When social media influencers need to go beyond self-presentation', *Journal of Business Research*, № 117, p. 557–569.
4. Baudrillard, J 1994, *Simulacra and Simulation*, transl. S. F. Glaser. Ann Arbor : *University of Michigan Press*, 164 p.
5. Bishop, S & Kant, T 2023, 'Algorithmic autobiographies and fictions: A digital method', *The Sociological Review*, № 71(5), p. 1012–1036. Available at : <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00380261221146403>. [26 May 2026].
6. Crocetti, E, Albarello, Fl Meeus, W & Rubini, M 2023, 'Identities: A developmental social-psychological perspective', *European Review of Social Psychology*, № 34 (1), p. 161–201. Available at : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10463283.2022.2104987#d1e26>. [26 May 2026].
7. Debord, G 1994, *The Society of the Spectacle*, transl. D. Nicholson-Smith, New York: *Zone Books*, 154 p.
8. Entman, RM 1993, 'Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm', *Journal of Communication*, № 43(4), p. 51–58.
9. Giddens, A 1991, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age,* Stanford University Press, 256 p.
10. Goffman, E 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: *Anchor Books'*, 259 p.
11. Hogan, B 2010, 'The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performances and Exhibitions Online', *Bulletin of Science, Technology & Society*, № 30(6), p. 377–386.
12. Kelly, GA 2002, '*The Psychology of Personal Constructs. Volume One: Theory and Personality*', London; New York : *Routledge*, 336 p.
13. Lee, AY Mieczkowski, H Ellison, NB & Hancock, JT 2022, 'The Algorithmic Crystal: Conceptualizing the Self through Algorithmic Personalization on TikTok', *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, no 6(CSCW2), Article 543, p. 1–22.
14. McLuhan, M 1994, *Understanding Media: The Extensions of Man*, London and New York : *The MIT Press; Reprint edition*, 389 p.
15. Postman, N 2005, *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*, New York : *Penguin Books*, 208 p.
16. Rogers, CR 1959, 'A Theory of Therapy, Personality, and Interpersonal Relationships, as Developed in the Client-Centered Framework', in S. Koch (Ed.), *Psychology: A Study of a Science. Vol. 3: Formulations of the Person and the Social Context*, New York : McGraw-Hill, p. 184–256.
17. Rowland, J & Estevens, J 2025, '"What is your digital identity?" Unpacking users' understandings of an evolving concept in datafied societies', *Media, Culture & Society*, № 47(2), p. 336–353. Available at : <https://doi.org/10.1177/01634437241282240>. [26 May 2026].
18. Rushkoff, D 1996, *Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture*, New York : *Ballantine Books*, 368 p.
19. Turkle, S 2011, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York : *Basic Books*, 360 p.
20. Zhao, S Grasmuck, S & Martin, J 2008, 'Identity Construction on Facebook: Digital Empowerment in Anchored Relationships', *Computers in Human Behavior*, № 24(5), p. 1816–1836.

Надійшло до видання / Received *26.05.2026*
Прийнято до друку / Accepted *10.06.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-7
УДК 37. 017. 172.1.03.371

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДИ: ВІД АНТИЧНОГО КОСМОСУ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Н. В. Анацька

Анотація.

Актуальність теми дослідження *полягає в переосмисленні оптимальних шляхів взаємодії в системі "людина – природа" за умови сучасних глобальних екологічних викликів. Допомагає в розумінні того, як змінювалося ставлення людства до*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

навколишнього середовища, починаючи від гармонії та сприйняття природи як живого організму до її споживацького використання. При цьому, людство зіткнулося з небувалими викликами: зміною світового клімату, виснаженням природних ресурсів, знищенням біорізноманіття, забрудненням Планети тощо. Філософія природи намагається відшукати глибинні, світоглядні причини цих викликів. Вона пояснює, що сучасна екологічна криза являється насамперед кризою нашої свідомості та споживацького ставлення до світу природи.

Слід зазначити, що людськість нині як ніколи потребує утвердження нових ціннісних, моральних орієнтацій, зокрема у формуванні екологічної освіти і виховання, а в іншому разі воно ризикує загинути в глобальній екологічній катастрофі. Отже, кожні дослідження з питань збереження буття мають наукову новизну і являються нині надзвичайно актуальними.

Постановка проблеми. *Проблема дослідження полягає у необхідності пошуків нових ціннісних орієнтацій та морально-етичних норм регуляції суспільства і навколишнього світу. Нині ця тема є критично важливою через глобальну екологічну кризу, коли людство має усвідомити наслідки свого впливу на планету. Ключова проблема філософії природи полягає в переосмисленні історичної трансформації людського світогляду: від сприйняття природи як досконалого Космосу до розуміння її вразливості, що вимагає переходу від споживацтва до екологічної відповідальності.*

Визначено, що найбільшого значення набувають екологічні принципи, свідомо обрані людиною як екологічні цінності та ідеали, які стають основою її екологічної свідомості і переконань, що в подальшому переходить в екологічно доцільну поведінку у виробничій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Вирішення сучасних проблем важко уявити без звернення до філософії природи. Сучасні дослідження розглядають еволюцію від античного сприйняття Космосу як гармонійного цілого до концепцій сталого розвитку. Публікації на цю тему маємо у Платона, Арістотеля, Ф. Бекона, Р. Декарта, В. Вернадського, Г. Йонаса та інших. Концепцію абсолютного збереження буття підтримують О. Леопольд, А. Шопенгауер, А. Швайцер, Т. Майєр. Проблеми взаємодії етики і науки висувають О. Геффе, Р. Гольфельд, Й. Рау та інші. Українські філософи пропагують принципи відповідальної політики, екологічного виховання і освіти – В. Андрущенко, В. Гур, Т. Гардашук, А. Єрмоленко, З. Самчук, М. Кисельов, В. Крисаченко, М. Хилько та інші. Однак не зважаючи на вагомий внесок філософів, питання філософії природи, екологічної освіти, етики майбутнього для екологічної відповідальності завжди актуальні і потребують розгляду.*

Постановка завдання. *Показати необхідність філософії природи та її методологічних засад в екологічній освіті та вихованні. Простежити еволюцію світогляду від античного сприйняття природи як гармонійного цілого до сучасного розуміння екологічної кризи та вимога збереження довкілля на засадах етики відповідальності. Усвідомити, що прийдешнє людства залежить від того, чи виявить воно відповідальність та екологічно доцільну поведінку для збереження життя на нашій планеті.*

Виклад основного матеріалу. *У статті розглянуто еволюцію екологічного світогляду від сприйняття природи як досконалого живого організму, де людина була лише її частиною, до технократичного підкорення природи, яке переросло в усвідомлення екологічних конфліктів та відповідальності за виживання планети. Показано, що у рамках сучасної освіти екологічне виховання – важливий аспект у становленні екологічної відповідальності, при цьому етика майбутнього створює нові цінності для збереження людського буття.*

Висновки. *Глобальні екологічні проблеми можливо розв'язати лише системно. Філософія природи пройшла тривалий шлях від сприйняття Космосу як вічної, гармонійної єдності до усвідомлення людини як частини біосфери. Різні епохи по-різному визначали філософію природи, а відтак необхідно знати її філософські основи, щоб окреслити внесок в екологічне виховання. Головний висновок полягає в тому, що людство має усвідомити перехід від антропоцентризму до природоцентризму, який несе екологічну відповідальність за збереження життя.*

Ключові слова: *філософія природи, екологічний гуманізм, екологічна*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

відповідальність, етика відповідальності, екологічне виховання, екологічна освіта, екологічна криза, екологічний світогляд, природа.

PHILOSOPHY OF NATURE: FROM THE ANCIENT COSMOS TO ECOLOGICAL RESPONSIBILITY

Nataliia Anatska

Abstract.

Relevance of the research *lies in rethinking optimal ways of interaction within the "human – nature" system under the conditions of modern global ecological challenges. It helps to understand how humanity's attitude toward the environment has changed from harmony and perceiving nature as a living organism to its consumerist exploitation. At the same time, humanity has faced unprecedented challenges: climate change, depletion of natural resources, destruction of biodiversity, pollution of the Planet, and more. The philosophy of nature seeks to uncover the deep, worldview-related causes of these challenges. It explains that the modern ecological crisis is primarily a crisis of our consciousness and consumerist attitude toward the natural world.*

It should be noted that humanity now more than ever needs the affirmation of new value-based and moral orientations, particularly in the formation of ecological education and upbringing; otherwise, it risks perishing in a global ecological catastrophe. Therefore, every study on the preservation of existence has scientific novelty and is extremely relevant today.

Problem statement. *The research problem lies in the necessity of searching for new value orientations and moral-ethical norms for regulating society and the surrounding world. This topic is critically important due to the global ecological crisis, when humanity must realize the consequences of its impact on the planet. The key problem of the philosophy of nature is the rethinking of the historical transformation of human worldview: from perceiving nature as a perfect Cosmos to understanding its vulnerability, which requires a transition from consumerism to ecological responsibility.*

It has been determined that ecological principles consciously chosen by humans as ecological values and ideals acquire the greatest significance. These become the foundation of ecological consciousness and convictions, which subsequently transform into ecologically appropriate behavior in production activities.

Analysis of recent research and publications. *Solving modern problems is difficult to imagine without turning to the philosophy of nature. Contemporary studies examine the evolution from the ancient perception of the Cosmos as a harmonious whole to the concepts of sustainable development. Publications on this topic can be found in Plato, Aristotle, F. Bacon, R. Descartes, V. Vernadsky, H. Jonas, and others. The concept of absolute preservation of existence is supported by O. Leopold, A. Schopenhauer, A. Schweitzer, T. Meyer. Issues of interaction between ethics and science are raised by O. Höffe, R. Holfeld, J. Rau, and others. Ukrainian philosophers promote principles of responsible policy, ecological education, and upbringing – V. Andrushchenko, V. Hur, T. Hardashuk, A. Yermolenko, Z. Samchuk, M. Kyselov, V. Krysachenko, M. Khylko, and others. However, despite the significant contribution of philosophers, the issues of the philosophy of nature, ecological education, and the ethics of the future for ecological responsibility remain ever relevant and require further consideration.*

Research task. *To demonstrate the necessity of the philosophy of nature and its methodological foundations in ecological education and upbringing. To trace the evolution of worldview from the ancient perception of nature as a harmonious whole to the modern understanding of ecological crisis and the demand for environmental preservation based on the ethics of responsibility. To realize that the future of humanity depends on whether it demonstrates responsibility and ecologically appropriate behavior to preserve life on our planet.*

Main material presentation. *The article examines the evolution of ecological worldview from perceiving nature as a perfect living organism, where humans were only a part of it, to the technocratic subjugation of nature, which grew into the awareness of ecological conflicts and responsibility for the survival of the planet. It is shown that within modern education, ecological upbringing is an important aspect in the formation of ecological responsibility, while the ethics of the future create new values for the preservation of human existence.*

Conclusions. *Global ecological problems can only be solved systematically. The philosophy of nature has undergone a long path from perceiving the Cosmos as eternal,*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

harmonious unity to the awareness of humans as part of the biosphere. Different epochs defined the philosophy of nature differently; therefore, it is necessary to know its philosophical foundations in order to outline its contribution to ecological upbringing. The main conclusion is that humanity must realize the transition from anthropocentrism to naturcentrism, which carries ecological responsibility for the preservation of life.

***Key words**: philosophy of nature, ecological responsibility, ethics of responsibility, ecological upbringing, ecological education, ecological humanism, ecological crisis, ecological worldview, nature.*

Актуальність теми дослідження. Обрана тема надзвичайно актуальна з огляду на проблеми сьогодення, оскільки вона через еволюцію філософії природи пояснює, як людство перейшло від сприйняття природи як гармонійного Всесвіту до сприйняття її як об'єкта для задоволення потреб людини. Розуміння цього шляху допомагає усвідомити сучасну екологічну кризу та знайти нові, відповідальні способи виживання на планеті. Тому екологічна відповідальність становить правила безпеки, які змушують нас дбати про природу, щоб запобігти виснаженню її ресурсів. Усі ці проблеми актуалізують аспект екологічної освіти та виховання для сучасного українського суспільства.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Філософія природи пройшла вражаючий шлях від античного розуміння Космосу як гармонійного, впорядкованого цілого до сучасного екологічного гуманізму, який вимагає відповідальності людини за біосферу. Визначальне завдання полягає у подоланні антропоцентризму, тобто усвідомленні того, що людство являється не вершиною творіння, а вразливою частиною єдиної екологічної системи. “З переглядом сутнісних характеристик “картини” людини, яка позбавляється антропоцентризму, не тільки моральна нормативність окремих індивідів, етносів, класів, націй, тепер не просто зумовлюються абсолютними людськими цінностями (як от гідність людини, її свобода, справедливість, солідарність, толерантність), а опосередковується абсолютною цінністю життя, носієм якої є мати-природа” [4, с. 64]. Людські чесноти більше не виступають абсолютними самі по собі, а стають підпорядкованими та виправданими лише тоді, коли сприяють гармонійному співіснуванню людини та природи.

В античності природа, тобто Космос розумілася як живе, доцільне та божественне ціле. Своєрідність філософії природи цього періоду полягає в тому, що в основі її була космологічна ідея гармонії людини та природи – “мікрокосма” та “макрокосма”. Представники натурфілософських шкіл вбачали головну мету своїх екологічних досліджень у знаходженні першопричини людського буття і природи.

Арістотель дає визначення природи як початку руху й таким чином започатковує природознавство, формуючи новий напрям у філософії природи. Знання про природу Арістотеля щодо вивчення процесу виникнення космосу – космології пояснюються змішуванням п’яти стихій – води, землі, вогню, повітря, ефіру. Його екологічне вчення про те, що в центрі Всесвіту знаходиться Земля, навколо якої розташовані сфери, отримало визнання на багато століть, і в європейській науці затвердились чіткі знання про геоцентричну будову Всесвіту. Надзвичайно важливим є те, що його знання про природу стали систематизованими і протягом двох тисячоліть служили розвитку й чіткому викладу філософії природи [1].

Більше ніж дві тисячі років еволюції екологічного знання античності свідчать про те, що на підставі первинних знань про довкілля античні філософи створили загальне вчення про природу, що дало початок природознавству, а також раціоналістичному типу світогляду, а це заклало фундамент багатьох наук: біології, ботаніки, медицини тощо.

Екологічні знання епохи Середньовіччя мали декілька підходів у відношенні до філософії природи. Християнські догмати розглядали природу як Боже творіння, не вічне, мінливе на противагу вічному – Богу. Звідси постає орієнтація на панування людини, яка має безсмертну душу, над смертною природою. Такий погляд екологічного знання на природу полягав у тому, що природа не є чимось самостійним, не має своїх законів, а навпаки, природа створена для людини, для її блага. “До такого рівня зводиться тлумачення слів Творця “оволодівайте землею”. Ці слова сприймають не як заклик до опіки над природою, а як дозвіл необмеженого панування над нею” [5, с. 133]. Таке розуміння природи стало однією з головних причин сучасних глобальних екологічних викликів.

Наукова революція XVII століття докорінно змінила філософію природи. Природа

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

стала розглядатися як гігантський механізм, велика машина, а людина виступає в ролі її господаря. Природа перетворилася на об'єкт експлуатації та джерело ресурсів. “Традиція розуміння природи, що веде свій родовід від Арістотелевої телеології та християнської теології, що завершується конструюванням природи. Таким чином, метафорика читання, розуміння природи як розуміння смислу поволі втрачає свою значущість. Отже, встановлюється сцієнтично-конструктивістське перетлумачення топосу книги про природу. Розуміння природи постає завданням математичного розсуду, який тлумачить творіння Бога згідно з моделлю техніки. І навіть сам Бог постає як технік-конструктор, а людина – як квазі-Бог, що має обмірковувати конструктивний замисел Бога-творця, а отже, і “зрозуміти” “шифри”, якими зашифрована книга про природу, а саме – математичні фігури та їхній необхідний зв'язок” [6, с. 110-111]. Природа перетворилася на об'єкт експлуатації та джерело ресурсів.

У XX–XXI століттях виникла потреба переосмислити місце людини у світі. Виживання людства залежить від зміни ціннісних орієнтирів, тобто від споживання природних благ до взаємодії з природою як абсолютною цінністю життя. Екологічна криза являє собою не лише кризу, що відбувається у ставленні людини до природи, а насамперед кризу людини. Тому відповідальність за майбутнє, а відтак питання екологічного прогресу, матиме місце лише тоді, коли центральне місце займатиме становлення прогресу з огляду на екологічну освіту і виховання. “Виховання морального ставлення до природи, включаючи становлення екологічних знань, формування екологічного мислення, кінцевим завданням має забезпечення морально-досконалої й екологічно доцільної поведінки” [4, с. 67].

Актуальна постановка проблеми полягає у тому, що філософія природи вирішує три головні завдання: визнання природи самоцінністю, а не лише ресурсом для економіки, формування нової екологічної етики та екологічної свідомості, пошук шляхів сталого розвитку, тобто балансу між науково-технічним прогресом та збереженням природи. Розуміння людиною екологічних питань з такої позиції дає змогу вести мову про нову – екологічну картину світу, тобто визнання цілісності, єдності світу й людини, відповідальності людини за природу, за гармонізацію їх відносин.

Мета статті: надати філософське осмислення еволюції філософії природи, дати відповіді на вкрай важливі питання: куди прямує людська спільнота, яких ціннісних орієнтирів має дотримуватися, щоб уникнути екологічних конфліктів. Сучасне суспільство не може вижити без етики відповідальності як етики майбутнього. Прийдешнє людства залежить від того, чи виявить воно солідарну відповідальність за збереження життя на нашій планеті, а відтак актуальною постала важливість екологізації сучасної освіти і виховання на засадах екологічної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософським і світоглядним проблемам, філософії природи, філософському осмисленню екологічної кризи присвятили праці провідні українські науковці: М. Тарасенко, Т. Гардашук, Ф. Канак, М. Кисельов, В. Крисаченко, З. Самчук, Л. Сидоренко та інші. Феномен української екологічної освіти та її специфіку в сучасному світі досліджують представники української філософської і етичної думки – В. Андрущенко, І. Бичко, В. Гур, В. Горський, Є. Дулуман, А. Єрмоленко, В. Малахов, В. Шинкарук та інші. Аналіз моральних цінностей українського суспільства здійснено в наукових працях Т. Аболіної, В. Гура, С. Крилової, С. Кримського, В. Лозового, В. Малахова, Г. Ситніка, Ю. Сурміна, Н. Хамітова та інших. Для вітчизняного наукового товариства проблема розв’язання глобальних проблем стала актуальною у зв’язку із осмисленням питання буття сучасного українського соціуму в умовах суцільної трансформації. Втім, нам видається недостатньо розробленою проблема філософії природи у зв’язку з філософським осмисленням глобальних проблем людства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття “природа” займає особливе місце серед найбільш суттєвих філософських категорій. “Природа – гранично абстрактне поняття, що позначає все суще, об’єктивну матеріальну реальність у всій багатоманітності форм її виявів; характеризується універсальністю й самодостатністю” [8, с. 520]. Природа становить собою Всесвіт у всьому різноманітті його проявів, охоплює все суще, що не було створене людиною.

Упродовж усієї історії люди неухильно розвивали та вдосконалювали свої здібності щодо впливу на навколишнє середовище. Тим самим змінювався і характер взаємовідносин людини з природою. Усі наявні сьогодні наукові дані у галузі філософії природи та інших

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

дисциплін підтверджують, що антропогенний вплив на природу незмінно наростав пропорційно кількісному та якісному зростанню людства і відображав основні етапи суспільного розвитку.

Стародавні греки сформулювали поняття "природа" як зовнішню об'єктивну реальність – "Космос". "Античні натурфілософи (досократики) розглядали природу як Космос з його безконечним переплетінням зв'язків та взаємодій, віковічним взаємопереходом якостей, станів та стихій" [8, с. 520]. В античному світі, зокрема в Арістотеля, наука та філософія природи вважались найвищою формою людської діяльності, тобто найдосконалішою формою людської мови та людського пізнання. Втім, щодо відповідальності вони були індиферентними. Наука та філософія природи являлась передусім споглядальною теорією, незацікавленим поглядом на незмінну структуру космосу. Вони залишали світ, яким він є, адже були дією лише у вигляді думки. Цілком логічно, що Арістотель пише про свою споглядальну теорію у "Нікомаховій етиці": "Що це - споглядальна (θεωρητική) діяльність, сказано вже було. Це, очевидно, здається узгодженим як з попередніми розмірковуваннями, так і з істиною. Дійсно, ця діяльність є найвищою (κρατί-στη ενέργεια), оскільки й розум - найвище в нас, а з предметів пізнання (των γνωστών) найвищими є ті, з якими має справу розум. Крім того, вона найбезперервніша (συνεχέστατη), тому що ми здатні радше безперервно споглядати, аніж безперервно робити будь-що" [2]. Тут етика дослідження обмежує себе до виправдання теорії як досконалої форми людського само здійснення. Дослідницька етика, як і вся моральна філософія, орієнтується на людяність та самоздійснення, на те, що стародавні філософи називали евдемонією.

Звичайно, вже в античному світі ідеал споглядання не завжди був безсумнівним. У Арістотеля окрім теоретичних дисциплін існує ще й практична наука. Остання містить у собі і етику, і філософію природи, і політичну філософію, що взаємопов'язані одна з одною і не бажають залишати соціальний світ таким, яким він є, тож намагаються його покращити, причому не в технічному чи прагматичному плані, а в плані моральному. За Платоном, уся філософія природи, зрештою, підпорядкована морально-політичному інтересу.

У підсумку філософія природи (натурфілософія) античності становить історично перший етап розвитку, який заклав основи для наукового пізнання. Вона прагнула пояснити світ, відійшовши від міфів, і зосередилася на пошуках першооснови всього сущого (архе) та першопричин руху, змін і взаємозв'язків.

Особливе ставлення до філософії природи можна простежити у Стародавньому Сході, де визначальною цінністю буття є природність, і лише злиття людини з природою приведе її до нірвани. Таке світосприйняття проголошувало безмежну любов до природи, духовну та фізичну простоту й моральне очищення, тому людина мала займатись самовихованням, поринаючи в красу природного довкілля, у ньому ж і оновлюватися, тобто зливатися з природою через медитацію, що дозволяє стати їй подібною природі. Ця позиція є основою Вед, тобто принципом ахімси: любов і відповідальність людини за життя усіх живих істот, що є проявом благородності й виходить із права кожного на життя. "Про етичне ставлення до природи здавна говорили багато видатних людей: Будда, який проголосив принцип не завдання шкоди іншим живим істотам, Піфагор, Цицерон, Леонардо да Вінчі, Овідій, Плутарх, що розглядали добре ставлення до тварин як основу етичної поведінки людини, Святий Франциск Ассизський, що сприймав живих істот як своїх братів і сестер, Томас Мор і Мішель Екем де Монтень, які закликали до милосердя у ставленні до тварин, Мухаммед, що захищав тварин від недбайливих людей" [3, с. 36]. В основі давньоіндійської філософії природи передує думка, що на фізичний і духовний стан людини впливають зовнішні умови. Звідси прагнення пристосуватись до довкілля, органічно вписатись у природне середовище, не порушуючи його рівноваги. Тому кожна людина всі свої дії, вчинки свідомо намагається налаштувати на гармонію з природою, із Всесвітом.

Філософія природи в епоху Нового часу докорінно змінила погляд на світ. Природа втратила містичний та божественний ореол, перетворившись на об'єкт наукового дослідження. Базовою концепцією став механіцизм, тобто уявлення про те, що Всесвіт становить гігантський, досконалий механізм, який діє за суворими законами фізики та математики.

Філософія внесла в екологічні знання Нового часу інноваційне положення – положення Ф. Бекона про підкорення природи. Він вбачає в природі наукову, практичну й естетичну цінність, формує більш жорстко виражений механістичний підхід до матерії, до

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

природи. Ф. Бекон по-новому визначає мету філософії природи. На його думку, вона полягає в тому, щоб бути корисною для людини, утверджувати її могутність у стосунках з природою: "Істинна мета науки – пізнати природу заради користі життя і практики" [12, с. 19]. Не можна не погодитися з думкою В. Шинкарука, який у роботі "Єдність діалектики, логіки та теорії пізнання" підкреслював, що однією з основних ідей Ф. Бекона є ідея верховенства людини над природою, і досягти цього людина може лише шляхом практичного використання законів природи, тому могутність людини тотожна її екологічним знанням. "Наукові знання – знаряддя влади людини над природою, джерело її могутності" [12, с. 19]. Слід зазначити, що Ф. Бекон екологічні знання направляв лише в русло могутності людини, яка займається перетворенням природи, а результатом цього перетворення є її прагматичне використання [1].

Філософія природи Р. Декарта базується на раціоналізмі. "Декарт орієнтувався на об'єктивне вивчення органічної природи, стверджував принципову можливість використання у біології і фізіології загальних методів наукового дослідження природи" [8, с. 259]. Він був одним із найпослідовніших механіцистів, а природа в його уяві являє собою механізм, який може бути пізнаний лише механіко-математичним аналізом. Р. Декарт закликав переглянути традицію в осмисленні екологічного знання й осмислити його по-новому – розумом і самосвідомістю.

Б. Спіноза на противагу декартівському дуалізму, який розділяє людину й природу, розвинув своє моністичне знання про природу. Під природою він розуміє: "Nog natura naturans". На відміну від Декарта, за яким у природі панує лише тілесна субстанція, Спіноза наділяє природу безкінечною кількістю атрибутів: "Я розумію під природою не одну лише матерію та її стани, але, крім матерії, й інше безкінечне" [8, с. 264]. У своїх дослідженнях філософії природи Б. Спіноза керується методом логічної дедукції. Він пропонує інший підхід у відношенні людини до природи, який полягає у встановленні з нею згоди за її законами, відступаючи від традиційної на той час пропаганди пріоритету людини над природою з метою її використання у вирішенні своїх прагматичних цілей. Це положення його щодо філософії природи містить нову точку зору – моральний аспект ставлення людини до природи [1].

Отже, особливістю філософії природи Нового часу був механістичний стиль мислення, коли до процесів природи стали прилаштовувати методи механіки. Аналітичний підхід в екологічних дослідженнях показав основні концепції щодо підкорення природи людиною і розробив синтетичний погляд на природу, що долало односторонність й обмеженість екологічного знання. Упевненість людини у своїй зверхності над природою зростала у міру розвитку науково-технічного прогресу, який містив у собі загрозу навколишньому середовищу за рахунок екстенсивного освоєння природи [1]. Даний період поклав початок сучасному природознавству, зробивши акцент на пошуку законів, за якими функціонує матеріальний світ.

В епоху капіталізму збільшується відстань між людиною і природою, чітко розділяються два підходи в екологічних знаннях – прагматичний і етичний. З часом прагматизм буде все більш популярним, що призведе до хижацького використання природи. Тут слушно буде привести думку А. М. Єрмоленка: "Традиція, яка сягає Гобса та Гегеля, фактично позбавляє прав навколишній світ. Ці філософи тільки узагальнили наступний етап позбавлення прав природи, який уже відповідає капіталістичним економічним відносинам. …мораль і право у відносинах людини з природою були антропоцентрично спрямовані, вони фактично регулювали відносини людей щодо природи, і ощадливе ставлення до неї було цілком залежним від людських інтересів. У буржуазному суспільстві така ситуація поглиблюється ще дужче, набуваючи всезагального характеру" [6, с. 121]. Філософія природи в епоху капіталізму становить еволюцію поглядів від сакралізації середовища до його сприйняття як інструменту для отримання прибутку, що сьогодні вилилося в екологічну кризу. Природа перетворилася з самоцінності на "ресурс" і "капітал", стимулюючи появу критичної екологічної філософії. Сьогодні філософія природи знаходиться у стані фінансилізації, тобто, коли навіть процеси захисту природи стають частиною фінансових ринків і капіталістичної гри. "Завдання дослідника – вивчити всю сукупність наслідків із конкуруючих теорій, виявити їх змістовність, порівняти їх пояснювальну здатність і на основі цього зробити висновок про те, яка з теорій в даний час більше відповідає усталеним критеріям істинності" [9, с.299]. Іншими словами, філософи шукають шляхи переходу від

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

“екстрактивізму”, тобто викачування ресурсів до сталого розвитку, де людство функціонує не як завойовник, а як частина біосфери.

Сучасне буття людини можна розглядати як граничну ситуацію – “жити або не жити”, яка вказує на дві сторони буття, а відтак на ековіталістичний підхід до її моральних засад. Цілепокладання опосередковується відношенням до природи як абсолютної цінності, а самоосмислення людиною себе визначається цінністю життя на основі природи, що має стати новим підходом у відносинах людини з природою та новою сутнісною характеристикою сучасного екологічного знання. Отже, побудова гуманістичного майбутнього можлива лише за умови отримання гідної до сучасних вимог освіти, основною компонентою якої будуть екологічні знання. “Екологічна освіта розглядається сьогодні як один з найпотужніших заходів, що може забезпечити ставлення людини і суспільства до навколишнього середовища з руйнівного, споживацького на дбайливе, бережливо-відповідальне. Завдання екологічної освіти – допомагати формуванню поведінки, сумісної із збереженням середовища існування; розширення діапазону практичних навичок, необхідних для розробки і виконання ефективних рішень щодо збереження довкілля; забезпеченню більш тісного зв'язку між процесами освіти й реальним життям” [10, с.76].

У процесі екологічної освіти й виховання у свідомість людини надходять і засвоюються екологічні знання, таким чином відбувається процес їх нагромадження. Ці знання фіксуються в духовній формі, тобто екологічні знання, які нагромаджуються у свідомості людини, разом з її духовним змістом фіксуються матеріально, перш за все за допомогою слова. Таким чином, екологічні знання фіксуються мовою і, будучи матеріально зафіксованими, екологічні знання можуть передаватися іншим людям. Екологічна свідомість проявляє себе тільки на духовному рівні – на рівні слів, мовлення, мислення. Для екологічного виховання, яке закладає основи екологічного ідеалу, важливим фактором є час і національні особливості суспільства, яке виробляє свої цінності й ідеали. Засвоюючи екологічні знання, людина формує свій власний екологічний світогляд. Якщо ці знання в процесі освіти й виховання переконують її і стають доказовими, то вони перетворюються в елементи власного світогляду, без особистого екологічного знання немає і цільного екологічного світогляду. Отже, екологічні знання входять до складу світогляду і стають переконаннями тоді, коли вони вплелися у відчуття людини, залишилися в них і стали її світовідчуттями. У процесі формування екологічного світогляду особистість як активний учасник завжди має право вибору, тобто має бути зорієнтована на принцип “не мати, а бути”, оскільки зорієнтована на ціннісно-гуманістичне цілепокладання, діяльне відношення до природи, зорієнтоване на моральні принципи повинного, а це сприяє смисложиттєвому самоствердженню людини як особистості [1]. Сталий розвиток вимагає зміни екологічної свідомості, де повага до природних законів та етичне ставлення до всього живого стають базовою умовою існування людства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що перетворення людиною природи, які базуються на досягненнях техніки, що руйнують біосферу, поставили питання перед науковцями і політиками про необхідність відмовитись від антропоцентризму, а з тим і так званого олюднення природи. Взірцем такої абсолютної відповідальності являється модель, яку Ганс Йонас поширює на представників влади та політиків. “…прозорливість політика полягає в мудрості і в тому, якою мірою він присвячує її сьогоденню…Звісно, політична діяльність на противагу приватній має більшу довгочасовість своєї дії і відповідальності, проте її етика, згідно з домодерною позицією, є не що інше, як етика, спрямована на сучасність…” [7, с. 33-34]. Всі ці розвідки і є засадою того, чим являється екологічна відповідальність за своєю сутністю.

У підсумку варто зауважити, що для вирішення сучасних екологічних питань в умовах розвитку інформаційного суспільства необхідно зрозуміти особливості становлення філософії природи на кожному етапі, еволюція якої у розвитку людства пройшла довгий шлях: від первісних форм до складного філософського світогляду. Перспективи подальших досліджень у цій сфері зосереджуються на оцінці ризиків від впровадження нових технологій, розробці освітніх моделей, які навчають інженерів, науковців, філософів, політиків моральній відповідальності за довкілля та майбутні покоління. Концентруються на створенні чітких завдань сучасної екологічної відповідальності щодо регулювання взаємин суспільства з природою і гармонійного вирішення екологічних питань за

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

допомогою концепції ековіталізму. Загалом етична раціональність мовить про недостатній ступінь вивченості зазначеного предметного поля, що зумовлює потребу у необхідності підпорядкувати технологічний прогрес настановам абсолютної цінності життя та зробити його підконтрольним вимогам моральної відповідальності екологічної етики майбутнього.

У процесі екологічної освіти виховання дійсно спирається на базові знання, перетворюючи їх на внутрішні цінності, переконання та повсякденну поведінку. У результаті цього відбувається екологічне пізнання, яке спрямоване на формування екологічної свідомості, що є вищою формою відображення природи і спрямоване на її глибоке розуміння. Процес пізнання в цьому плані – це процес активний з боку людини та її свідомості, а отже, процес екологічного пізнання – це процес взаємодії людини й природи.

Мораль цієї еволюції полягає в тому, що екологічна відповідальність – це не просто політичний чи економічний захід, а найвищий імператив виживання.

Список використаних джерел:

1. Анацька, НВ 2016, *Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини*. Дисертація кандидата філософських наук, Київ, 220 с.
2. Арістотель 2002, *Нікомахова етика* [Αριστοτελους. Ηθικα Νικομαχεια], Київ : *Аквілон-Плюс*, 480 с. Доступно : <https://ae-lib.org.ua/texts/aristoteles__nicomachean_ethics__ua.htm#10>. [4 Травень 2026].
3. Борейко, ВЄ, Шуміло, ОМ, Шеховцов, ВВ & Шуміло, ОО 2015, *Екологічна етика*. Навчальний посібник, за заг. ред Шуміла, ОМ, Харків : *Право*, 304 с.
4. Гур, ВІ, Свідло, ТМ, Анацька, НВ, Гусак, НК & Козлова, ТГ 2008, *Етика – вчення про смисл життя*. Навчально-методичний посібник, Київ *: НТУУ "КПІ"*, 80 с.
5. *Етика майбутнього* 2003, Збірник статей, ред. Т. Майєр і С. Міллер, пер. з нім., Київ : *Основні цінності*, 262 с.
6. Єрмоленко, АМ 2010, *Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи*. Монографія, Київ : *Лібра*, 416 с.
7. Йонас, Г 2001, *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*, пер. з нім. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко, Київ : *Лібра*, 400 с.
8. *Історія філософії в її зв'язку з освітою* 2006, Підручник, (авт. кол.: Волинка, ГІ, Гусєв, ВІ, Мозкова, ІВ & ін.), за ред. Волинки, ГІ, Київ : *Каравела*, 480 с.
9. *Природознавство і гуманітарія. Пошуки взаєморозуміння* 2009, Монографія, (авт. кол.: Лук'янець, ВС, Кравченко, ОМ, Мороз, ОЯ & ін.), відповідальний редактор Лук'янець, ВС, Київ : ПАРАПАН, 317 с.
10. *Феномен соціоприродних систем. Світоглядно-методологічні нариси* 2009, Монографія, авт. кол.: Кисельов, ММ, Деркач, ВЛ, Гардашук, ТВ & ін.), Київ : ПАРАПАН, 284 с.
11. *Філософський енциклопедичний словник* 2002, НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, ред. кол. Шинкарук, В І (голова) та ін., наук. ред. Озадовська, ЛВ & Поліщук, НП, Київ : Абрис, 747 с.
12. Шинкарук, ВИ 1977, *Единство диалектики, логики и теории познания (введение в диалектическую логику)*. Монография, Киев : Наукова думка, 368 с.

References:

1. Anatska, NV 2016, *Ekolohichna osvita: znannia i zhyttievo-tsinnisni oriientatsii suchasnoi liudyny* [Environmental education: Knowledge and life-value orientations of modern people], PhD thesis in Philosophy, Kyiv, 220 p. [in Ukrainian].
2. Aristotle 2002, *Nikomakhova etyka* [Nicomachean Ethics], Aquilon-Plus, Kyiv, 480 p. [in Ukrainian]. Available at: <https://ae-lib.org.ua/texts/aristoteles__nicomachean_ethics__ua.htm#10>. [4 Traven 2026].
3. Boreiko, VYe, Shumilo, OM, Shekhovtsov, VV & Shumilo, OO 2015, *Ekolohichna etyka* [Environmental ethics], ed. OM Shumilo, Pravo, Kharkiv, 304 p. [in Ukrainian].
4. Hur, VI, Svidlo, TM, Anatska, NV, Husak, NK & Kozlova, TH 2008, *Etyka – vchennia pro smysl zhyttia* [Ethics – the study of the meaning of life], NTUU "KPI", Kyiv, 80 p.
5. *Etyka maibutnoho* 2003, [Ethics of the future], eds T Maier & S Miller, trans. from German, Osnovni tsinnosti, Kyiv, 262 p. [in Ukrainian].
6. Yermolenko, AM 2010, *Sotsialna etyka ta ekolohiia. Hidnist liudyny – shanuvannia pryrody* [Social ethics and ecology: Human dignity – respect for nature], monograph, Libra, Kyiv, 416 p. [in Ukrainian].
7. Jonas, H 2001, *Pryntsyp vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii* [The principle of responsibility: In search of an ethics for the technological civilization], trans. A Yermolenko & V Yermolenko, Libra, Kyiv, 400 p. [in Ukrainian].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

8. Volynka, HI, Husiev, VI, Mozkova, IV et al. 2006, *Istoriia filosofii v yii zviazku z osvitoiu* [History of philosophy in its connection with education], ed. HI Volynka, Karavela, Kyiv, 480 p. [in Ukrainian].
9. Lukianets, VS, Kravchenko, OM, Moroz, OYa et al. 2009, *Pryrodoznavstvo i humanitariia. Poshuky vzaiemorozuminnia* [Natural sciences and humanities: In search of mutual understanding], ed. VS Lukianets, PARAPAN, Kyiv, 317 p. [in Ukrainian].
10. Kyseliov, MM, Derkach, VL, Hardashuk, TV et al. 2009, *Fenomen sotsiapryrodnykh system. Svitohliadno-metodolohichni narysy* [The phenomenon of socio-natural systems: Worldview and methodological essays], PARAPAN, Kyiv, 284 p. [in Ukrainian].
11. Shynkaruk, VI (ed.) 2002, *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary], National Academy of Sciences of Ukraine, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, eds LV Ozadovska & NP Polishchuk, Abrys, Kyiv, 747 p. [in Ukrainian].
12. Shynkaruk, VI 1977, *Edinstvo dialektiki, logiki i teorii poznaniia (vvedenie v dialekticheskuiu logiku)* [The unity of dialectics, logic and theory of knowledge: An introduction to dialectical logic], monograph, Naukova Dumka, Kyiv, 368 p. [in Russian].

Надійшло до видання / Received *16.05.2026*
Прийнято до друку / Accepted *10.06.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-8
УДК 141.3:316.4

ОБРАЗ РІДНОЇ ЗЕМЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: СКОВОРОДИНСЬКИЙ ПОГЛЯД

В. В. Блажко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *У контексті новітніх випробувань, що постали перед українським суспільством, образ рідної землі набув особливої екзистенційної ваги. Переживання землі як сакрального начала – "матері" та простору свободи – сьогодні виявило свою невичерпну силу, перетворюючись на акт культурного самоутвердження нації. Земля сьогодні розглядається як екзистенційна основа людського буття, духовного самовизначення й етичної відповідальності. У науковому дискурсі постає питання: якою мірою ця сила пов'язана з особливостями національного філософування, втіленого у текстах Григорія Сковороди, звернення до яких дозволяє осмислити ідентичність як внутрішню форму самототожності, пов'язану з "морально вмотивованим способом буття людини у світі".*

Постановка проблеми. *Григорій Сковорода уособлює органічну єдність людини і землі, мандрівного способу буття в рідному просторі. Його філософія, що є фундаментом людиноцентричної парадигми, виявляє екзистенційне відчуття свободи. Парадоксальна "укоріненість-через-мандрівку" свідчить про те, що земля належить людині не як об'єкт власності, а як внутрішній простір "серця". Відзначення 300-річчя від дня народження Г. Сковороди в умовах повномасштабного збройного вторгнення стало відповіддю на суспільний запит на автентичні маркери української ідентичності, очищені від імперських нашарувань, що вимагає переосмислення сковородинської думки як чинника внутрішньої цілісності нації.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Проблема образу землі в українській культурі посідає центральне місце у сучасних гуманітарних студіях. Концептуальні засади цього феномену як архетипу закладено у працях М. Костомарова, Г. Лозко та В. Войтовича. У межах української філософії С. Кримський обґрунтував концепцію землі як "життєвого топосу". Системне філософське оформлення ідея сродності та природи як духовного простору набуває у творчості Г. Сковороди, що ґрунтовно досліджено Д. Чижевським, К. Кириленко та іншими науковцями. В умовах сучасних соціокультурних викликів актуалізується необхідність оновлення*